

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Az Orosz Birodalom Történelme.

Irta dr. *Lázár Gyula*, tanár. I. köt. A legrégebbi időtől Dimitrij Konstantinovits nagyfejedelem haláláig, 1362-ig. 8-drét 427. l. Ajánlva dr. *Berzeviczy Albert* közoktatásügyi államtitkárnak. II. köt. Dimitrij (Ivanovits) Donszkijtől I. Feodor (Ivanovits) csárig, 1363-tól 1598-ig. 435. l. III. köt. Boris Godunowtól Nagy Péter csárig. 1689-től 1725-ig. 478. l. Ára 1 kötetnek 2 frt. A befejező IV. köt. az idén jelen meg.

A könyv címlapján e külön keretbe zárt főcím lepett meg az első rápillantásra: *Történeti, Nép- és Földrajzi Könyvtár*, kiadja *Szabó Ferencz*, német-eleméri plébános, XXIX., XXX., XXXI.-dik kötet, megjelenés helye: Temesvár. Nyomatott a csanád-egyházmegyei könyvsajtón. Első teendőmnek láttam föl-kérni a nyomdaigazgatóságot a megelőző, XXVIII. kötet kiadvány címjegyzéke s a könyvek ára szives tudatására, a mikről én eddig nem olvastam, hogy megtudjam a kiadott könyvek címét, íróit, a vállalat pártolóinak s a kiadás költségeit fedezőinek nevét, azért, hogy a közönség figyelmét nem csak dr. Lázár művére, de a megelőzőkre is felhívjam, s a vállalatot a maga egészében megismertetve, közleményemet történelmi társulatunk e közlönyére nézve is értékesebbé tegyem. Tudtam, hogy ez nehezíti a dolgot, nagyobb tanulmányt s több tért kíván, mint egy röpke, könnyű vérrrel, s az író szellemét csillogtató módon írt ismertetés; de ki nem térhettem előle, mert munkámat hasznosnak csak így reméltem.

Nekem feltűnő volt — s kinek nem az? — egy vidéki, nagyon is vegyes nemzetiségű városban ily termékeny és élénk magyar irodalmi és nyomdai munkásság. Örvendettem rajta, s úgy itélem meg, hogy ez a honismeret, a magyar történetírás és a magyar államnyelv terjedése minden valódi barátja előtt örvendetesnek fog látszani, s úgy is ítéltetik meg.

A nyomdaigazgatóság levelemet a vállalat alapítójával, intézőjével és fentartójával közölte, s én pár nap alatt az összes

kiadványokat s az árak kitüntetését megkaptam bámulat keltő liberálitással, s történetírásunk terén nagy tájékozottságot s hazafiui komoly lelkesedést tanúsító levél kíséretében, engem csak arra kérőt, hogy a mennyire a *Századok* tere s belső beosztása engedi, a kitűzött műről írva, a többi kiadványokat is legalább címök s tárgyuk szerint néhány szóval ismertessem meg a fővárosi tudós körökkel és szakférfiakkal.

A levél tudós írója közli velem: »hogy vállalatával az a célja, hogy a magyar nemzeti irodalom világ-történelmi ágának gyéren művelt mezejét, ha nem is magas irodalmi színvonalon álló, de oly művekkel termékenyítse, melyek a közönség első szükségét kielégítik. Ez okból kívánta legelőbb azon népek történetét közrebocsátni, melyeket — bár velünk szomszédok, s legjobban nekünk kellene ismernünk — igen kevésbé, vagy sehogy sem ismerünk. Tudom — úgymond — hogy kiadványaim a magasb tudományi igényeknek nem felelnek meg egészen; de a nagy közönségnek nem is ilyenek valók, s én a létezők közt a legjobbat választván, munkám némi méltánylást még is érdemel. Egyes ember korlátolt ereje nem képes nagy társulatok sikerével versenyezni; de tenni, munkálkodni, nemzeti irodalmunkat terjeszteni minden jó hazafi kötelessége. Én ezt teszem. Néhány év múlva jobb művekkel szolgállok, mert újabban tetemesen szaporodott munkatársaim száma. Sajtó alatti kiadványaimmal a Balkán félsziget népeinek története nagy részben adva lesz, a mi még hiányzik, később következni fog.« *)

*) Az eddig megjelent művek sorjegyzéke:

I—VI. kötet. *Világtörténet*, írta dr. Holzwarth F. I. A 2-ik javított kiadás után többek közremunkálásával fordította és kiadja Szabó Ferencz n.-eleméri plébános. A Magyarországot illető részt — mintegy 40 ívet — írta dr. Szentkláray Jenő, m. tud. akad. level. tag. Az egész mű X. kötet lesz — a

VI.—X. kötet még az idén megjelen, egy kötet ára 3 frt.

XI.—XII. köt. *Európa Története* 1789-től 1815-ig, Menzel, Weisz, Horváth (M.) Springer, és mások művei után írta Szabó Ferencz. N.-Beckerek. Pleitz F. Pál könyvnyomdája. 1889. Ára 5 frt.

XIII.—XIV. köt. A *Legújabb kor Története* 1815-től 1885-ig, Menzel, Bulle, Springer, Horváth (M.), Rogge s mások művei után átdolgozta Szabó Ferencz. N.-Beckerek. Ugyanazon nyomda. 1889. Ára 5 frt.

XV.—XVII. köt. Baker műve lesz (*Die Türken in Európa*) s még ez évben megjelen.

XVIII. köt. *A Bolgárok Története*. Egy köt. Írta Jireček Konst. József, ford. Mayer Jenő. N.-Beckerek. Az előbbi nyomda. 1889. Ára 2 frt 50 kr.

XIX. köt. *A Görög királyság Története*. Egy kötet. Schmeidlertől. N.-Beckerek. stb. Ára 2 frt.

XX. köt. *Az oláh nyelv és nemzet megalakulása*. Írta Réthi László, segédőr a m. nemz. Múzeum Régiség-táránál. Egy köt. Második kiadás. N.-Beckerek. stb. 1890. Ára 2 frt.

A történet művelőinek lehetlen közönyösnek lenni az említett *Könyvtár* változatos és érdekes tárgyú kiadványai iránt. Német, szerb és román által oly nagy számban lakott délvidékein hazánknak ily nagy számú történelmi magyar mű s általuk az alkotmányos és nemzeti érzület ily szép terjedése — amit a kiadások ismétlése igazol — méltók a vállalat pártolására, mert a testvér-népekkel való rokonszenvet semmi sem erősíti inkább, mint a közös történet. Ez első szükség s hazafias munka. A ki ebben fárad, érette áldoz, a nemzet és ország figyelmét s méltánylását érdemli meg. Én ily szellemben köszöntem meg a könyveket, ismertetésöket — mihelyt legalább nagyjában áttekinthetem — így ígértem meg, s most ime teljesítem.

Ily fontos ránk nézve a Balkán-félszigeti népek múltja ismerete, rokonszenveikért, a miket részben bírunk, s a piacokért, melyeket náluk kereskedelmünk számára keresünk. A csanád-egyházmegyei kiadványoknak ez rendkívül emeli becsét. A ki azokat megolvassa, e népekről a legszükségesebbeket megismeri.

De e könyvek egyenként is figyelemre méltók. *Szabó Ferencz* kiadó úr műveit alkotmányos nemzeti szellem hatja át; az ő *Világtörténetében* s *Európa Újkori Történetében* Magyarország Története Horváth Mihály nyomán, Szentkláray együtt munkálkodása mellett, igen szép irálylyal s kedveltető modorban van feldolgozva s helyére beillesztve. *Ranke* művét már neve eléggé ajánlja. *Réthlyé* gyorsan második kiadást ért, mint a dr. *Lázár törökországi Története* is. *Jireček Bolgárországa* alapvető mű,

XXI. köt. *A Török Birodalom Története*. Egy köt. Írta dr. *Lázár Gy. Második javított kiadás*. N.-Becskek. Pleitz stb. 1890. Ára 2 frt 50 kr.

XXII. köt. *Bosznia Története*. A legrégebb kortól a királyság bukásáig. Egy köt. Horvát nyelven írta *Kláié Vjetoslav* tanár. Dr. *Bojničić Iván* segédörnek a horvát nemzeti Múzeum Régiség-táránál, a *Ferencz József* egyetemen tanárnak német átdolgozása után fordította *Szamota István*. N.-Becskek. stb. 1890. Ára 2 frt.

XXIII. köt. *A Montenegrói Fejedelemség Története*. Egy köt. A legrégebb időtől 1852-ig. Szerb okmányok, segédművek és népelemek után kidolgozta *Andrié Sándor*, szerb költő. Ford. *Kumoss Gyula* stb. N.-Becskek. stb. 1890. Előszava 1853-ból való. Ára 1 frt. 50 kr.

XXIV. köt. *Ubavkovits. A Szerbek Története*. Sajtó alatt van.

XXV. köt. *A Szerbek és Bolgárok Története*. Egy köt. Írta *Hilferding* A. ford. *Kis Simon*. N.-Becskek. stb. Ára 1 frt.

XXVI. köt. *Szerbia és Törökország a XIX. században*. Egy köt. Írta *Ranke Lipót*, ford. *Mihályfi Gyula*. N.-Becskek. Pleitz stb. 1890. Ára 2 frt 50 kr.

XXVII. köt. *Szkanderbég Története* s a törökök és keresztények a XV. században. Egy köt. Írta *Paganel Camille*, volt államtanácsos, ford. *Hager József*. N.-Becskek. stb. 1890. Ára 1 frt 80 kr.

XXVIII. köt. *Dr. Wertner* a középkori délszláv uralkodók genealógiai Története. Ára 2 frt 50 kr.

XXIX.—XXXI. köt. dr. *Lázár* elől említett műve.

a mi mély szláv forráskutatáson nyugszik és sok egészen újat hozott napfényre pártatlan igazságérzettel. *Szkanderbég Története* is érdekes mű a magyar közönség előtt.

Megismerve a csanád-egyházmezei *könyvtár* korábbi kiadványait, dr. Lázár könyvét s főforrásait, Nestort és Karamsint kellett megolvasnom. De mielőtt ismertetésemhez kezdek, szükségképen meg kellett olvasnom *Rimbaud Alfréd* hírneves francia tudósnak a francia Akadémiától megkoszorozott *Oroszország Története* című művét is, a mit a m. tud. Akadémia könyvkiadó bizottsága mult évi kiadványai új folyamának II. és III. kötetében kiadott, *Laukó Albert* tanár fordított, a fordítást átvizsgálta *Csiky Kálmán* műegyetemi, az orosz szók helyes írását *Asbóth Oszkár* egyetemi tanár.

E könyvet a *Budapesti Szemle* mult évi 64-ik kötet 479–490 lapjain ismertette *Szilágyi Sándor*, néhány lényeges kifogás és elvi ellenészrevétele kifejezésén kívül, eléggé dicsérőleg. Szilágyi kifogásai és ellenészrevételei ez itéletben központosulnak: »*Rimbaud* orosz rokonszenve s irányzatosan írt műve az orosz kormányzatot, történetet és orosz vallást, mint az autocratia csodálatra méltó ideálját mutatja be a francia közönségnek, nem azon áron, hogy meghamisítsa a tényeket, csak idealis irányban csoportosítva az eseményeket, s némelyeket elhallgatva, másokat művészi kézzel színezve ki.« (482 l.)

Rimbaud művének nagy előnyei *Oroszország* általa adott *földrajza, néprajzi térképe* a IX-ik és XIX-ik századból, a *moszkvai czárság fejlődésének térképe* a XV-ik századból, *Oroszország fejlődésének térképe* Nagy Péter és utódai alatt a XVIII-ik századból. E szemléltető történetelőadás nagy értékű. De a történeti anyag beosztása is gyakorlott íróé; a korszakalkotó események és jeles uralkodók szerint önként oszlik az ügyes alkotású mű részeire, a történet dolgok természete, az uralkodók jelleme adván annak irányt, szint és életet. A fejezetek címei is a francia írói szellem könnyűségét s választékos izlését mutatják. A párhuzamok pedig, a miket *Rimbaud* nemcsak az orosz és francia, de a spanyol és angol történetből is műve és tárgya élénkítésére használ, annak nagy előnye, mely vonz és megnyer, s a történeti előadásnak csaknem a költészet ingerét kölcsönzi.

Dr. *Lázár* chronologiai rendszert követ, az uralkodók következői sora szerint beszéli el a politikai történetet, s mindenik uralkodó és korszak után leírja a nemzet belső életét, a kormányzati és vallási, a társadalmi és műveltségi állapotokat, s azoknak oly részletes és élénk képét adja, hogy az olvasó *Oroszországban* és az orosz nép között képzele magát. E rendszer nem oly tetszetős, mint a másik, de a gyakorlatias és a nagy közönségre nézve tanul-

ságos; az előadás nem oly fényes, de alapos, a benyomások nem oly megragadók, de mélyebbre hatnak s tartósak.

A két rendszer és anyagfeldolgozási modor külön előnyei mellett kérdés: minő eredményt mutat a használt források egybe-hasonlítása? Az őskornál Rambaud a byzanti írókat és Nestor 862-től 1203-ig terjedő krónikáját használta, azon innen 1611-ig Karamsin 11 kötetes kitünő művét, a mit I. Sándor czár is részben átnézett; dr. Lázár is ezeket, az elsőt Stritter latin szövegei szerint; s ha a későbbi korból Rambaud, Szoloviev, Kosztomarov, Zabielin és Krause (I. köt. 237. 259. ll.) művei mellett oroszországi tapasztalataira épít, dr. Lázár Gyula is művében Lelewel, Ustrjalov, Ryttschkow, Hermann, s Magyarországot illetőleg Thuróczi, Gebhardi műveit, s az újabb magyar történetnyomozók forrásközléseit felhasználta.

Ha valaki kérdésül teszi: szükség volt-e Rambaud műve magyarra fordítása után dr. Lázár eredetileg magyarul írt hasonló művére? Én szükségnek tartom, s úgy az író, mint a kiadó, Szabó Ferencz úr fáradságát a nemzeti irodalom iránti hasznos szolgáltnak.

Nézetemet igazolja a két mű eszméje, czélja és kivitele. Rambaud tudós könyvet írt tudósoknak röviden, dr. Lázár kellemes és hasznos, de bővebb tartalmat a nagy olvasó közönségnek. Amaz a francziáknak akart kedveskedni, ez részrehajlás nélkül írt saját nemzetének. Rambaud az őskorban alig említi a magyart s vele rokon népeket; dr. Lázárnál a magyar honfoglalásnál már találkozunk a magyar Kiew alatt az oroszszal s csak ennek bőv hadi sarcza s engesztelő kérése bírta tovább vonulásra. Rambaud az orosz nagyfejedelmeknek a gör. kel. vallás melletti küzdelmét önállóan tárgyalja; dr. Lázárból észreveszi az olvasó az orosz fejedelmek keleti, a magyar fejedelmek nyugati vallás melletti párhuzamos törekvését; mindkettő apostoli működést végez, s csaknem egy időben tér egyik a keleti, másik a nyugati vallásra s áttéríti népeit is. Gizella és Szent István oly nagy és szent nevek Magyarország őstörténetében, mint Oroszországéban Igor és Olga, s a nagy Wladimir, a ki mint Szent István új keresztény névül a Wassilij nevet kapta. Rambaud csak egy-két Árpád-házból való magyar királyi érintkezést említ meg; dr. Lázár amaz első mozzanattól kezdve, midőn Kopasz László fiai, Endrét és Leventét, Jaroslaw, a nagylelkű és vendégszerető orosz nagyfejedelem védelmébe fogadta, s később Anasztázia leányát Endréhez nőül adván, a két uralkodó-ház közt belső frigy és rokonság köttetett, (I. köt. 137. 139. ll.) I. Endre és Kálmán, II. István, II. Géza, II. és III. Béla, II. Endre, IV. Béla Árpád-házból való magyar királyoknak 300 éven át az orosz nagyfejedelmekkel

kötött véd- és dacszövetségét, házassági szerződéseiket, orosz trónkövetelőknek és országuktól megfosztott nagyfejedelmeknek Magyarország királyai udvarában vendégül fogadtatását, s olykor nagy haderővel jogaikba visszahelyeztetésüket rokonszenves figyelemmel kíséri, s a mennyire az adatok engedik, részletesen beszéli el; nem mellőzte Kálmán király hadának 1099. a Szán folyó mellett megveretését s elpusztulását, sőt a királynak is nehezen menekülését (I. köt. 178—79. ll.); kiemeli II. Gézának Izaszlávval kötött szövetségét. Midőn a magyarok megjelentek — írja szerző — az oroszok nagy gyönyörrel nézték azok fényes harcai játékát. Megadatván a hajnali órákban a jelszó a támadásra, a kürtök harsogtak, s 70 ezred magyar kezdette meg s döntötte is el a harcztot. Izaszláv diadalmasan ment vissza országába (219—220. ll.) Elbeszéli III. Bélának és II. Endrének Halics birtokáért változó szerencsével vívott harczait, míg az menyasszonyi hozomány jogczímén szerződésileg a magyar korona birtokába jutott. (298. l.)

A vegyes-házból való királyok közül megragadó képét adja szerző Mátyás királynak és a közte s III. (Wasziljevits) Iván, az orosz államegység megalapítója közt 1482. kötött fegyveres szövetségnek; elmondja, mi volt közös érdekek, s hogy ígértek egymásnak katonai segílyt közös ellenségök, Kázmér lengyel király ellen; kiemeli, mily nagy kitüntetéssel fogadta Mátyás követét másodizben 1488-ban Iván czár, leültette maga előtt, nyájasan társalgott és serleget üritett vele; mikor küldőjéhez visszatért, nagy aranyos karmú s nowogrodi gyönggyel díszesített fekete czoboly bőrt küldött neki tiszteletjelül (II. k. 127—129. ll.), s hogy céljok nem valósúlt, Mátyásnak elébb Béccsel elfoglaltatása, utóbb hirtelen halála okozta.

Báthori István lengyel királynak 1575-től 1582-ig, Poloczk vára bevételeig terjedő uralkodását, Karamsin orosz történetíró után szintén megható közvetlenséggel beszéli el dr. Lázár. A király személyes nagy tulajdonai: szép férfi-alakja (306—307. ll.), magas értelmisége, uralkodói bölcsesség, hadvezéri ritka tehetség és fényes fegyver-szerencse kora bámulatát vívták ki, harczai rettenthetlen győzőnek bizonyították. (318. l.) Bámulatos, a mint ő a pártos lengyeleket az orosz elleni harczra egyesíteni s föllekésíteni bírta. Ő maga elől ment az áldozatban s népe követte. Nemzeti nyelvökön szólott hozzájuk, s bár az fogyatékos volt, csodálatos hatást gyakorolt rájuk. Ezek által a nemzet belső erejét megsokszorozta. Lengyelország a Piastok és Jagellók alatt oly hadserget nem látott, a minőt Báthori állított talpra. S alig másfél év alatt az oroszok »*Rettenthetlen*« czárját legyőzte, országából sok várat, várost s 2000 helységet elfoglalt. (336—337. ll.)

Rémületet kelt ama jelenség, mikor a legyőzött czár, a ki százan-ként gyilkoltatta meg alattvalóit, Báthori véres harczeit és diadalait megsokalva, így kiáltott rá levelében: *Vér embere! Gondolj Istenre!* A békekötés Livonia urává Báthorit tette, a czárnak az »uralkodó« cím maradt. (343. l.)

Rokonszenvesen adja elé dr. Lázár az önkormányzati és fejedelem választási s hadsereg tartási joggal bíró ósrégi orosz városok: *Nowgorod, Kiew, Pszkow* s több mások, valamint az egykori önálló tartományok: a *szabad krivicsek* földje (I. k. 58 l.) *Szmolensk, Susdal, Kazán, Asztrakán, Livonia, Lithvánia* stb. szabadságuk s kiváltságaik védelmére folytatott harczeit, melyek lassanként mind elvesztették önállóságukat s beolvadtak az orosz egységes birodalomba. Rambaud természetesen találja mindezt, s nincs egy ellenvetése is, mert általuk nagy czél, az orosz birodalom egysége éretett el. De az alkotmány és szabadság barátainak fájlalni kell ezt, mert e városok és tartományok lakosai 600 éves polgári szabadságaiktól fosztattak meg tenger szenvedés és vér árán, s független létüket szolgaság váltotta fel.

Dr. Lázár művében híven van elbeszélve az az iszonyteljes néhány század, míg az orosz nagyfejedelemség állammá, a félművelt és barbár népek e nagy nyers tömege egységes nemzetté alakult, és hogy e fejedelmek, nejeik, gyerekük s rokonságuk az országot és hatalmat tartományokra és vajdaságokra osztva miként uralkodtak. Szerző ezt *részuralomnak* nevezi, de a *társuralom* fogalomszava rá illőbb kifejezés; kimutatja, hogy a századok folyamában következett új uralkodók folytatást a megosztott uralkodói rendszer megszüntetésén, a hatalom egy kézben összpontosításán s az igen lazán egybefüggő tartományok egységesítésén — az erőszak minden kigondolható fegyverét felhasználva — dolgoztak. Nincs a népek történetében hasonló példa, hogy az államczél oly szörnyű áldozatok árán éretett volna el, hogy anyyi fejedelem, fejedelemnő, trónörökös és trónkövetelő öletett volna meg golyó, kard, megfojtás, megvakítás, felakasztás, összekonczolás, főbeverés stb. által mint Oroszországban. A ki valakit utában talált, talált eszközt s módot azonnal elpusztítására. Arra sincs példa, hogy anyyi hercegi s más legfőbb rangú úr, magas állású főpap, katonai és polgári főtiszt, százakra menő köznép és közkatonaság önkényesen, parancsra és intésre, titkon vagy nyilván, orozva vagy a világ szeme láttára gyilkoltatott volna meg, töretett volna kerékbe, szakítottatott volna szét a kínpadon, ásatott s temettetett volna el elevenen, vesszőztatott vagy korbácsoltatott volna és botoztatott volna meg, mint ez államban. IV. Iván (a »*Rettenetes*«) hat ízben rendelte el alattvalói meggyilkoltatását s ezerekre megy számuk, köztük volt a czár neje és fia is. (I. köt.

237—238, 259—260 II.) I. (Nagy) Péter a lázadó strelitzeket teljesen kiirtatta. Nyolcz ezernél többre ment számuk. 1698. okt. 1-től 21-ig tartott az öldöklés, naponta 2—300 vérzett el. (III. köt. 327. l.) A nagy czár saját nejét is megvesszőztette s fiára halálos ítéletet hozatott.

Annak hasonlóját sem találjuk a történetben, hogy egy kicsapott szerzetes (*Otreppjew* Demeter) s egy Ulejka nevű tusinói közközák, (a kit később *tusinói tolvajnak* neveztek,) mint I. és II. ál-Dimitrij, ámító orosz papok, s önző orosz főemberek segítségével az orosz czári trónra tudjon jutni, s ott mint bitorló, egy ideig magát fentartsa. (III. köt. 42. 55. II.) Ez az orosz főrangú társadalomnak és erkölcsöknek amaz időben szörnyű megromlottságát mutatja.

Rambaudnak ezekre alig van egy-két szava; holott Karamsin s utána dr. Lázár szigoruan itéli el ez utóbbiakat. Oroszország sivataggá, vadonná lett — így jajdul fel az író — nem Batu khán hordái, hanem az emberiségi érzelemből kivetkőzött saját nyomorult barbár fiai által. A polgárháborúnak réme soha nem tárt fel oly ijesztő képeket, mint most, midőn egymásután csalók s ámítók hitorolták a legfőbb hatalmat s állították pelengérré a felségi jogokat, gúny tárgyává téve mindazt, a mit eddig a nép tisztelete és kegyelele vett körül. Minden elveszett, csak a nemzeti geniusz virraszt a füstölgő romok, sorvadó hullák s a hazaárulás fekete árnyai közt, hogy új életre ébreszsen majd egy jobb és egészségesebb nemzedéket.« (III. köt. 69—70 II.)

Azonban elég volt ismertetésül ennyi, a végeredményt pár sorban vonom össze.

Dr. Lázár Gyula könyvében valódi mivoltában tűnik fel az orosz uralkodók élete és uralkodása, erényekkel, hibákkal. Magyar nemzetünk ilyennek ismerte azt nemzeti önállóságunk megszűnése óta. Ezért nem volt rokonszenv közöttünk. Autocratia és constitutionalismus közt nincsenek érintkezési kapcsok. Rambaud magasztalja Oroszország egységét, világhatalmát és orthodoxiáját. Mi nem lelkesedünk érette s nem csatlakozunk ítéletéhez; mert ez egység árát igen nagynak, a világhatalmat méhében világszolgaságot rejtőnek, ez orthodoxiát a sötétség és vakbuzgóság eszközének tartjuk. Ezért kívánatos szerintünk, hogy a magyar olvasó necsak francia világításban lássa Oroszországot; Rambaud szépen, de irányzatosan írt műve mellett legyen meg kezében dr. Lázár alkotmányos szellemben s tárgyilagosan írt műve is, hogy olvasva ezt és amazt, erősödjék meg az autocratia iránti idegenkedésében s az alkotmányos uralkodókhoz és kormányformához való benső vonzalma legyen annál szilárdbbá.

De van néhány ellenkező észrevételem is.

A forrásul használt műveknek a könyv elején elsorolása fölösleges, elég garancia komoly íróra nézve a szövegben szabatos rájuk utalás. Szerző azon nézetét sem fogadom el, hogy nemzetünk sorsára az orosz nemzet bír legnagyobb befolyással; én nyugat népeit tartom ilyeknek, szabadságukért s civilizációjuk fényéért; sőt kívánatosnak tartom, hogy Oroszországnak ránk minél kevesebb befolyása legyen. A szláv fajok gondviselészerű képviselőjévé és vezetőjévé létel (I. k. 1. l.) pedig — történetünk világos bizonyítása szerint — azok szolgátságát idézné elé. E nézetekből s a hol szerző szerencsének mondja (26. l.), hogy a kazarok uralma nem terjedt ki egész Oroszországra, s más helyen viszont, a hol a történetek szerencsés fejlődésének írja, hogy a kazarok uralmának Oroszországban minden időkre vége szakadt, (66 l.) némelyek szerző orosz rokonszenvét következtetik, de tévesen; könyve meggyőzi azt, a ki elolvassa, hogy őt forrásai vitték e téves utra. Könyvének egész tartalma s főleg szelleme határozott magyar érzületét igazolja. Nem helyes, hogy szerző Prokopios, byzánti történetíró, (I. köt. 37. l.) s Helmold orosz krónikás meséit (45. l.) történetébe szövi. A mi mese, nem történetbe való, ezt ki kell hagyni. Azt sem helyeslem, hogy szerző egész művében az épen nem írói nyelvbe való »persze«, kifejezést használja: természetesen helyett. Tulságig viszi szerző a forrás hűségét azzal, hogy egész művében *petsenég*-et ír *bessenyő* helyett, (71. l.) és szlávos kiejtéssel *powlóczot palócz* vagy *hun* helyett. (153. l.) Helytelen szerzőnek ez idézete: Oroszország *omnibus bonis affluentem* nevezetik, e helyett: Oroszország minden jóval bővülkedőnek (*omnibus bonis affluens*) nevezetik. (115. l.) Nem helyes, hogy szerző Monomach nagyfejedelem megkoronáztatásakor az olvasót homályban hagyja az iránt: *föveg-e* vagy *korona*, a mi fejét földte? (305. l.) Nem helyesen használja író a *katapultus* szót *Catapulta* = faltörő ágyu helyett; (307. l.) nem jó e kifejezés: *a ki magát partes infidelibus* Antiochia érsekének nevezte, e helyett: a ki magát *in Partibus Infidelium* stb., ez sem jó: *oculis nigris iisque prominulis*, e helyett: *iisque prominulis* = kiálló, kidülledt szemű (III. köt. 200. l.), *babért jövedelmez*, e helyett: *babért terem* (379 l.), ez sem jó: *melyen lelkének minden szálával függött* (400 l.), e helyett: *lelkének vagy szívének minden ideg-szálával* stb.

Ezeknek a 2-ik kiadásban megigazítása a becses könyvet még becsesebbé tenné.

Rimbaud és dr. Lázár könyvei egymást egészítik ki; amazban — a mint volt érintve — becsesek kivált a földrajzi, ethnographiai és ó-történeti részek és térképek, ezében az egyes

korszakok kimerítő előadása, a műveltségtörténeti részek és az alkotmányos felfogás, a mi azt szabad népek olvasói előtt különös becsűvé teszi. Rambaud műve két kötetben be van fejezve, dr. Lázáréból a IV-ik még ez évben jelen meg. Mindkét könyvnek megszerzését és olvasását komoly meggyőződéssel ajánlom a történetkedvelő közönségnek.

JAKAB ELEK.

Aus dem Tagebuche Erzherzogs Johann von Oesterreich 1810—1815. Zur Geschichte der Befreiungskriege und des Wiener Congressus. Herausgegeben und erläutert von Dr. Franz Ritter von Krones. Innsbruck, 1891. 8-adr. 251 l.

A múlt évi Századok 155. lapján ismertettük *Krones* Ferencz egyet. tanárnak ama művét, melyben Ferencz császár és király, valamint a bécsi kormányférfiak János főherczeg és Tyrol népe iránt tanusított rövidlátó és háládatlan politikájára világot vetett. Nemrég vettük a tudós szerző legújabb munkáját, mely »*Aus dem Tagebuch des Erzherzogs Johann 1810—1815*« czímen közelebb Innsbruckban (Wagnernél) megjelent és melyhez *Krones* tanár előszót és tájékoztató jegyzeteket is csatolt. Becses forrása e napló kivált a bécsi kongresszus történetének. János főherczeg, kit bátyja a császár, rendíthetetlen hűsége és odaadása daczára, egyre mellőzött, sőt rendőri felügyelet alá helyezett, naplójában öröktette meg aggodalmait, elkeseredését, tapasztalatait. Megismerkedünk a kongresszuson szereplő vezérférfiakkal, a sivár kedélyű, de higgadt eszű czárral, annak durva öcscsével és a kétszínű politikát folytató Metternich-csel, kit a czár, a szász-kérdésben tanusított álnoksága fejében, egyszer keményen lehordott; a porosz és bajor királyokról, meg egy csomó másod- és harmadrangú fejedelemről is olvasunk jellemző adatokat. János főherczeg kivált Oroszországnak a lengyelekkel szemben tanusított eljárását bélyegezi (»Fressystem«); érdekes, hogy a főherczeg szívesen látta volna, ha Lombardiát a szardiniai királysághoz csatolták volna; más tekintetben Ausztria és Poroszországnak minél bensőbb kibékülése és leendő egyetértéseért tud lelkesedni. Mindezen remények füstbe mentek. Midőn az orosz czár és Ferencz között a lengyel és szász kérdésben (1814. december havában) már-már kenyértörésre került a dolog, József nádor is fáradozott a béke fentartása ügyében, még pedig, mint érdekes levele tanusítja (187. l.) egészen önállóan, a császár és Metternich tudta nélkül. József nádorral a napló írója mindvégig testvéri szeretettel nyilatkozik; dicséri okosságát, hazafiságát; József viszont beavatja testvérét terveibe, nem titkol János előtt semmit és eljegyzésére vonatkozólag is